

ДО ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АРХІТЕКТУРНОГО ДЕКОРУ НА ФАСАДАХ ЛЬВІВСЬКИХ СПОРУД

© Казанцева Т.Є., 2010

Проаналізовано стилеві особливості розвитку архітектурного декору на фасадах львівських споруд XV-XX ст. на основі натурних досліджень автора.

Ключові слова: стиль, архітектурний декор, фасади львівських споруд, деталь, орнамент, фактура, матеріал.

The stylistic features of facades architectural decoration of Lviv buildings of XV–XX centuries have been analyzed on the base of author’s natural investigations.

Keywords: style, architectural decoration; Lviv buildings facades; detail; ornament; texture; material.

Постановка проблеми

Архітектурний об’єкт нерідко оцінюється передусім за опорядженням його фасадів, тобто за особливостями декоративного вистрою. Теоретик модерну У. Морріс вважав архітектуру мистецтвом декоративного будування. І недаремно, бо за традицією декор був важливішою складовою архітектурного мистецтва, його костюмом [1, с. 12]. Зі зміною стилів змінювалось насамперед опорядження фасадів, їх декор. У зміні декоративних вподобань не останню роль відіграють технологічні особливості, наявні будівельні матеріали та теоретичні концепції.

Місто Львів, в історії якого переплелись здобутки багатьох культур, зберегло архітектурні деталі принаймні п’яти сторіч. Кожен стиль – з XV по XX ст. – залишив свій відбиток. Стилєві зміни найчастіше торкалися саме декору, не чіпаючи конструктивного вирішення споруди.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

У путівниках по Львову [2–4] та монографіях, присвячених конкретним періодам чи особистостям [5, 6], побіжно розглядаються певні елементи архітектурного декору, властивого певним стилям. Крім того, проведено дослідження щодо окремих елементів декору львівських споруд, зокрема ренесансного ордеру [7], декору [8] та орнаменту [9], барокових кронштейнів [10], рустів [11, 12], цегляного декорування II пол. XIX – поч. XX ст. [13], фактур кам’яних та тинькованих деталей XV – I пол. XX ст. [14] тощо. На жаль, названі теми досліджень далеко не вичерпують теми львівської архітектурної декору. На необхідності створення словника львівської деталі неодноразово наголошував К. Присяжний [15]. Дослідників львівської спадщини ще чекає ця почесна та трудомістка задача, тоді як в межах цієї статті представлено скромний огляд розвитку львівського архітектурного декору.

Мета статті

Метою статті є у контексті стилєвих змін (від готики до наших часів) скласти узагальнену картину розвитку архітектурного декору львівських споруд, виявити основні прийоми опорядження поверхні фасадів (зокрема матеріал, типи деталей, орнаменти, фактура,) для певних стилєв та з’ясувати роль декору в опорядженні фасаду певного стилю.

Виклад основного матеріалу дослідження

Готика. На жаль, через численні пожежі у XVI ст. маємо небагато відомостей про львівську готику. За аналогами можна припустити, що забудова була фахверкова, а заповнення каркаса

цегляне мурування. Цеглу покривали кольоровою поливою або чергували звичайну та клінкерну цегли. Велике значення в готиці надавалося фігурній розшивці швів. Несучі елементи – цоколі, наріжники, обрамування, контрфорси – виконували з гладко тесаних квадратів білого каменю [16]. Портали та віконні обрамлення також могли муруватись з лекальної цегли. Готичні портали були стрілчасті або прямокутні з декорованим обрамленням, що включало елементи готичних арок, зокрема “хребет віслюка”. Обрамлення мали складний профіль, що складався з комбінації фасок, валиків, стрілок та жолобків. Тонкі колонки порталів нерідко спирались на бази з кручених канелюр. Як можна побачити в Кафедральному костелі, особливою пишністю відрізнялись готичні масверки, дводільні або тридільні поділи яких завершувались ажурними переплетеннями.

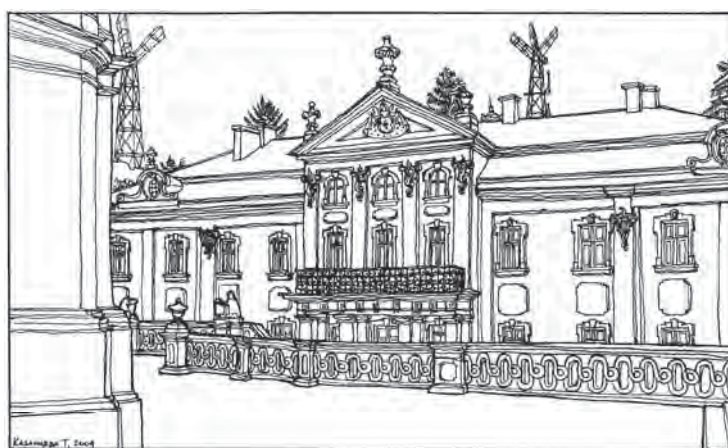
Ренесанс. Особливості декору у львівському ренесансі розвивались під впливом місцевих каменярських традицій, а також практики італійського та північного Ренесансу. Під впливом народних вподобань великого значення в ренесансному декорі надавали рослинним мотивам. В любові до рослинних форм знайшла розвиток і властива італійському маньєризму тенденція до введення природних елементів (або їх імітація) до архітектурних форм. Отже, русти, обрамлення та стовбури колон прикрашались квітковими розетами (так звана “львівська квітка”) та виноградними гронами; стовбури колон, пілястр та кронштейни – лускою; віконні обрамлення та замкові камені – листям лавру; волюти біля світликів – стилізованою квіткою аканту. Часто використовували і класичні мотиви: меандр, іоніки, лесбійський та цехіновий орнаменти, плетінки. Антропоморфні мотиви реалізовувались у створенні реалістичних маскаронів міщанок, козаків та лицарів, можливо, портретного характеру. Такими маскаронами переважно прикрашали п’єдестали колон, завершення сандриків, замкові камені та аттики. Іншим видом антропоморфного декору були голівки янголят-путті з крильцями – улюблений мотив львівського ренесансу. Путті розташовувались над архівольтами порталів та на замках. Зооморфний декор львівського Ренесансу мав два основні прототипи – лева (символ міста Льва) та дельфіна (символ успішної торгівлі). Лева зображали як маскарон, яким прикрашали фактично всі елементи декору. Наприклад, фасад кам’яниці № 28 по пл. Ринок містить 26 таких лев’ячих голів. Тіло дельфіна вписували у форму маньєристичних волют, якими оздоблювали портали та аттики. Практика італійського ренесансу також позначилась у застосуванні різновидів діамантового та грецького русту, які часто чергувались з квітковими розетами. Подібно до фасадів флорентійських палаццо, ці русти моделювались за висотою за законами повітряної перспективи (палац Бандіnellі). Як у Ранньому італійському Ренесансі, рустами суцільно оздоблювали фасад або, як у Високому Ренесансі, візуально зміцнювали наріжники та перший поверх. Вплив французької моди, а також відомого у той час трактату С. Серліо проявився у вирішенні порталів Італійського дворику, де колони почленовані рустами. Того часу цей прийом був доволі популярний, хоча і засуджувався як нетектонічний. Північний ренесанс позначився на львівському декорі своєю площинністю, декоративністю та, на противагу до італійського, ігноруванням законів перспективи. Площинності досягались передусім використанням окуттевого орнаменту (що імітує елементи металевого окуття з голівками цвяхів) як на окремих елементах декору (каплиця Боїмів), так і на великих площинах фасаду, наприклад, на фронтоні костелу Бернардинів. Для надання ще більшої площинності заглибини окуттевого орнаменту обробляли виразною фактурою, що візуально наближало тло до глядача. Популярним у Львові був інший маньєристичний прийом: використання волот і картушів з гербами. Волоти могли органічно завершувати переплетення окуттевого орнаменту або оздоблюватись рослинним і зооморфним декором.

Бароко та рококо. У XVIII ст. Львів увійшов без особливих технологічних змін, проте з новими поглядами на архітектурне оздоблення. Ренесансні горизонтальні членування змінюються вертикальним поділом фасаду пілястрами колосального ордеру (пл. Ринок, 3, 37). Якщо в Ренесансі ордерні елементи не перевищували висоти одного поверху, оздоблюючи конструктивні елементи фасаду, то в бароко ордер виконує композиційну функцію – акцентує вхід або членує фасад. Деколи для підсилення ритму колони чи пілястри подвоюються. В стилі рококо пілястра трансформується в лопатку, завершену не класичною капітеллю, а асиметричним рокайлем. Рельєфні призми рустів Ренесансу розтягуються в дощатий руст. Абрис віконних обрамлень ускладнюються “вушками”, а прямокутні чи трикутні сандрики трансформуються спочатку в криволінійні, а згодом – в розірвані.

Класичні профілі гзимсів та поділи антаблементів заміняються численними складками розкріповок та оздоблюються завитками волют. Гладенька площина стіни членується дзеркалами криволінійних абрисів (рис. 1). Привертають увагу майстерно виконані кам'яні кронштейни, в які органічно включені маскарони (пл. Ринок, 25, 36). Бароковим маскаронам не властивий пошук портретної подібності, в них часто синтезуються антропо- та зооморфні риси, а також передається певний настрій. Тяжіння до контрастів у львівському бароко проявляється також у застосуванні впорядкованих рифлених фактур на експресивних барокових формах: обрамленнях, волютах та карнизах. Серед властивих бароковій архітектурі принципів застосування декору чільне місце посідає імітація чи стилізація морських створінь. Морський декор виражає нестабільний характер епохи через дух води, – стихії змінної та суперечливої [18]. Але консерватизм львівської архітектури найбільше уможливив виявлення “духу моря” саме в деталях. На костелі Домініканів ретельно вирізьбленими величезними мушлями позначені замкові камені. Зібгана, складчаста фактура рокайлів та картушів посилює їхню подібність з величезними мушлями чи морськими дюнами, а пориста поверхня дзеркал та перших поверхів асоціюється з піщаним морським дном. Наче застигли хвилі сприймаються огорожі барокових ансамблів, як, наприклад, собору св. Юра чи необарокова огорожа костелу св. Миколая. Аналогічний хвилеподібний рух спостерігається і в завершеннях аттиків та мансардних вікон, як на палаці Любомирських.

1

2

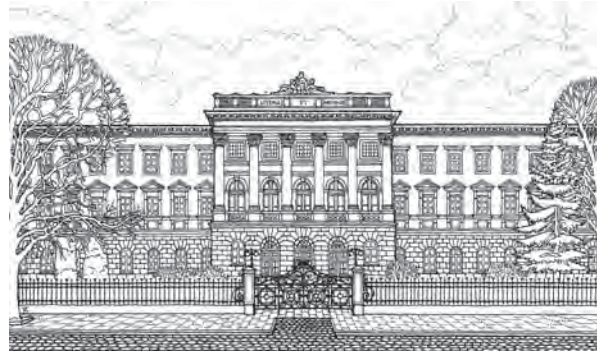
Рис. 1. Архітектурний декор фасадів у стилі: 1 – бароко (Домініканський собор); 2 – рококо (ансамбль собору св. Юра) (тут і далі графіка автора)

Класицизм. Кінець XVIII ст. характеризується певним будівельним підйомом, який пояснюється знесенням фортифікацій [19, с. 85]. На їх місці постали численні вулиці зі збудованими з цегли та тинькованими кам'яницями. Так, починаючи з періоду класицизму, камінь припиняє відігравати важливу роль у львівській будівельній практиці та використовується лише для виготовлення окремих деталей та для спорудження цоколів.

Властива класицизму ієрархічність [20, с. 18–20] давала змогу використовувати декор тільки обмежено, з метою підкреслення значимості архітектурного елемента. Перший поверх візуально зміцнювався дощатим рустом, головна вісь підкреслювалась фронтоном з барельєфом в тимпані та акротеріями (кол. театр Скарбка, Природознавчий музей). Обрамлення вікон вирішувались лаконічно, з прямокутним сандриком, без застосування орнаментики та криволінійних форм. Ордеру, а саме повнотілій чи тричетвертній несучій колоні, надавалось значення декору першорядної важливості (рис. 2). Найбільш достойним вважався доричний ордер, особливо його грецький варіант, як на будинку Кредитно-Земельного Товариства. Оздобою доричного ордеру були рельєфи в метопах: букраніони, маски, розети, торси та арматура (альтанка в парку ім. І. Франка). Ордер слугував для виділення входу або центрального ризаліту в найпрезентабельніших спорудах міста – адміністративних та громадських закладах (будинок Оссолінеум). Щоб зберегти властиву стилю ієрархічність, у житлових будинках ордер не використовувався, а вікна часто не мали обрамлень.

1

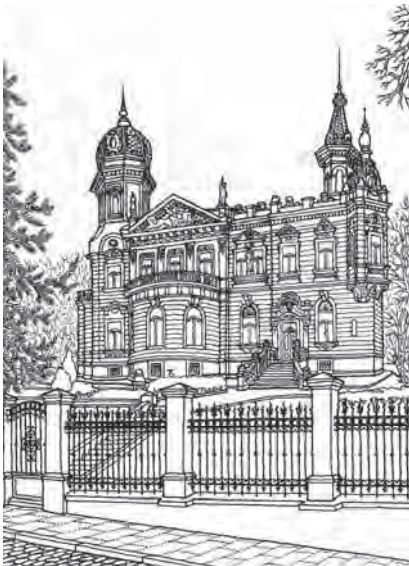
2

Рис. 2. Архітектурний декор фасадів у стилі:

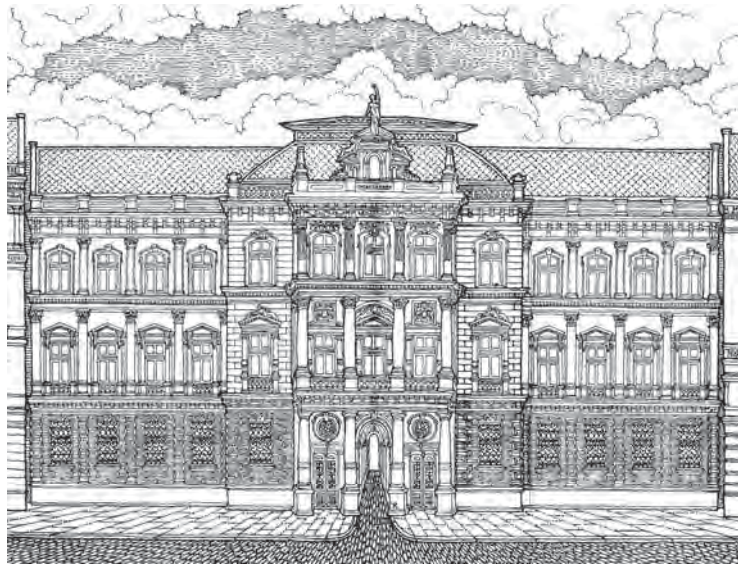
1 – класицизму (кол. палац архієпископів); 2 – неокласицизму (Національний університет “Львівська політехніка”)

Фасадна поверхня урізноманітнювалась невеликими барельєфними вставками на дзеркалах під вікнами та міжповерхових фризах. До традиційної ампірної тематики рельєфів – тобто сфінксів, грифонів, лікторських зв’язок, арматури, рогів достатку, амфор, кратерів та музичних інструментів – у львівському ампірі долучаються міфологічні та пасторальні сюжети, а також побутові сценки, як на будинку “Пір року”. Вишуканою оздобою фасаду служать кронштейни, які, на відміну від інших елементів декору, виконуються в білому камені. На кронштейнах вирізьблені переважно стилізовані рослини: листя та квіти аканту, макове та пальмове листя, пальметти, хоча деколи передні площини кронштейнів прикрашені маскаронами.

Історизм. Львівський декор історизму є реакцією на сухість пізнього класицизму. Вже не класичний ордер, а саме довільної стилістики архітектурна деталь (найчастіше обрамлення вікна) стала мірилом краси та модулем пропорцій. Масштаб деталей дрібнішає, вони стають відверто нетектонічними. Крім того, деталей так багато, скільки тільки може вміститися на стіні (рис. 3).

1

2

Рис. 3. Архітектурний декор історизму:

1 – Національний музей; 2 – вул. Січових Стрільців, 3

Якщо в класицизмі контраст між гладкою стіною та окремими виразними деталями створює враження пишності та урочистості, то в історизмі нівелюється різниця між помірковано декорованим тлом та пишно декорованою деталлю. Тло стіни заповнюється рустами (неоренесанс, необароко, як на кол. Крайовому банку та на “Гранд-Готелі”), цегляним та кам’яним муруванням та

їх імітацією (неовізантійський, неороманський стилі, як на кол. костелі францисканок). Крім того, елементи декору оброблялись фактурами тиньку, арсенал яких був доволі багатий, бо містив всі здобутки попередніх стилів. Розташування фактур на невеликих дзеркалах сприяло ще більшому розчленуванню площини стіни. Властивий європейському світогляду ренесансний підхід до фасаду зумовив використання важких типів фактур на “несучих” частинах споруди, а саме цоколі, першому поверсі та наріжниках (кол. Намісництво). Портали та віконні обрамлення в архітектурі львівського історизму виділялись властивими певному неостилію деталями та скульптурним декором (кол. Шляхетське казино). Для запозичення мотивів архітектори орієнтувались не стільки на львівські, скільки на європейські та, загалом, світові взірці деталей. Попри таку багатоманітність форм декору на фасаді панує безлика сіра тинькована поверхня, яка маскує фактури правдивих будівельних матеріалів.

“Пітгореск”. З 1870-х по 1890-ті роки декор львівського історизму проходить еволюцію від дуже рельєфного до площинного. Строката, але через то й одноманітна палітра декору історизму збагачується введенням відкритих фактур та кольорів будівельних матеріалів стилю “пітгореск”. На цегляних стінах фасаду з’являються майолікові панно та окремі вставки [21], цоколь та окремі елементи муруються з ламаного каменю, до того додаються ковані елементи стяжок, жардиньєрок, кронштейнів (кол. вілла Дашеків) та дерев’яні елементи веранд, ганків та причілків [22]. Цегляне мурування стіни подекуди стає окремим видом декору. Одночасно може застосовуватись до чотирьох кольорів цегли, якими викладались геометричні площинні або рельєфні візерунки (вул. Княжа, 6–10). У все це кольорове та фактурне різноманіття стилю “пітгореск” ненав’язливо включений ліпний декор історичного характеру (рис. 4).

Рис. 4. Архітектурний декор фасадів у стилі “пітгореск”:
1 – вілла Дашеків; 2 – вул. Кольберга, 6

Сецесія. На зламі XIX–XX ст. актуальним стало питання пошуку нового архітектурного декору. Бажання створити новий орнамент змусило архітекторів шукати натхнення не в елементах попередніх стилів, а у природних мотивах. Тут не зустріти античного аканту чи пальметти, орнаментальними мотивами ліпнини та майоліки [23] стають місцеві види рослин: каштан, дуб, катальпа, чортополох, мак, соняшник, волошка, ромашка тощо. Ці рослини зображали методом стилізовано, не вдаючись до прямого копіювання натури (вул. акад. Богомольця, 6; Глібова, 2). Не менш улюбленим мотивом були маскарони, переважно жіночі, з розвіяним хвилястим волоссям (вул. акад. Павлова, 3; Брюлова, 4). Новостворений декор прикрашав конструктивні елементи або вільно розтїкався по площині фасаду. Розташування декору на фасаді відповідало природному принципу формотворення – росту рослини. Так, від лаконічного вирішення першого поверху

композиція розгортається догори і доходить кульмінації у завершенні (вул. Бандери, 31, 33; Нечуя-Левицького, 13). Своєрідною направляючою декоративною композицією була характерна сецесійна лінія у вигляді стебла рослини, стрічки чи крученого шнура. Ця лінія не утворювала прямих кутів, нюансно змінювала свій напрямок, уподібнюючись намальованій від руки, а не викресленій за допомогою геометричних побудов (кол. Музичне товариство Галичини). Прагнення унікальності уможливило створення за якихось десятків років такого багатоманіття декору, яке не вкладається в єдину систему формотворення (рис. 5). Орнаменту надається значення засобу перетворення життєвої прози на естетизований світ. Отже, усі без винятку деталі фасаду та інтер'єру розглядаються як витвір мистецтва.

Рис. 5. Архітектурний декор фасадів у стилі орнаментальної сецесії:
1 – вул. Котляревського, 27; 2 – вул. Донцова, 8–10-а

Нівелюється різниця між жанрами мистецтва: стає неможливим розрізнити, чи елемент є фактурою, орнаментальним або скульптурним декором (вул. Бандери, 24; вул. Федьковича, 5). Деталь часто трактувалась як річ, частина предметного середовища, а не витвір мистецтва. Це призводить до максимального виділення фактурних характеристик, як в барельєфах Курчинського [24, с. 82]. Концепція єдності утилітарного та прекрасного також призвела до того, що всі будівельні матеріали отримали однакову цінність, значення мала тільки ступінь майстерності, із якою виконується робота. Рівноправними стали декор та площина стіни, яка нерідко заповнювалась активними фактурами (вул. Франка, 69). Фактура слугувала домінуючому в період сецесії принципу площинності. Тобто декор із незначною рельєфністю, розташований на тлі виразної фактури, візуально втрачав свій третій вимір (вул. Севастопольська, 4), а фасад уподібнювався поверхні полотна чи книжкової ілюстрації [25, с. 43]. Проте тенденція застосування рослинного площинного декору тривала недовго. Вже після 1908 року на фасадах знову з'являються елементи з попередніх архітектурних стилів, хоча й значно стилізовані. Особливості виконання цього декору полягали передусім в укрупненні його масштабу, зменшенні деталізації та поєднанні різноманітних об'ємів (рис. 6).

Одним із варіантів пізньої сецесії був Ар Деко, або “кришталковий стиль”, який відрізняється зверненням до єгипетської спадщини. На гладких площинах фасадів у цьому стилі виділяються лотосо-, пальмо- та папірусоподібні капітелі, а також далеко виступаючі увігнуті карнизи (пл. Ринок, 31; вул. Коновальця, 78). Усі “кришталкові” деталі оздоблені фактурою дрібної рифленки, також запозиченої з єгипетської спадщини. Характерним для цього стилю також було використання стилізованих класичних прийомів – рустовані портали та пілястри колосального ордеру (вул. Ковжуна, 10).

Від функціоналізму до нашого часу. Схильність до ручного, деколи навмисно недбалого виконання деталей вже у 1910-х роках змінюють підкреслена точність обробки, демонстрація володіння технологією та знання матеріалу. У період функціоналізму (1930-ті роки) ця тенденція доходить апогею у фактично повній уніфікації архітектурної деталі. Заокруглені перспективні

портали входу, рифлені обрамлення стрічкових чи круглих вікон, елементи огорожень балкону та почленована на умовні блоки площина фасаду являють собою доволі однотипний, проте бездоганно виконаний та пропорційний декор функціоналізму (вул. Гвардійська, 3, 5, 7; Стрийська, 36–42).

Рис. 6. Архітектурний декор фасадів у стилі раціональної сецесії:
1 – кол. Музичний інститут; 2 – Управління Львівської залізниці

У повоєнний час декор не отримав особливого поширення, за винятком доволі короткого періоду “сталінського ренесансу”. У вирішенні фасадів споруд радянського будівництва домінували конструктивні членування за відсутності їх оздоблення. Згідно з урядовою програмою використання декору вважалося надмірним та непотрібним. Ситуація змінилась тільки наприкінці старого та на початку нового тисячоліття. В новозбудованих та реконструйованих об’єктах з’являються деталі: аттики, портали, обрамлення, міжповерхові тяги та русти. Не завжди зустрічаються відповідні пропорції та якісне виконання, проте звернення до спадщини історичного декору не може не датися взнаки.

Висновки

1. Упродовж XV–XX ст. львівський архітектурний декор зазнав еволюційних змін, що узгоджуються зі змінами стилевих напрямків.

2. Встановлено типи деталей львівських споруд XV – I третини XX ст.: “перпендикулярні” та стрілчасті обрамлення (готика); горизонтальні гзимси, ордерні та рустовані обрамлення, трикутні та лінійні сандрики, маскарони, волюти (ренесанс); обрамлення з “вушками”, криволінійні та розірвані сандрики, спарені пілястри колосального ордеру, вигадливі кронштейни, маскарони, розкріповані ордерні елементи та карнизи (бароко); дзеркала, лопатки, рокаїлі (рококо); несучий доричний чи іонічний ордер, лаконічні обрамлення з прямолінійним сандриком, трикутний фронтон (класицизм); усі типи деталей попередніх стилів (історизм, “піттореск”); площинні обрамлення криволінійних форм, ліпнина, маскарони, аттики (сецесія); неогипетські та неокласичні ордерні деталі (Ар Деко), заокруглені перспективні портали, стрічкові та круглі вікна (функціоналізм).

3. На основі натурних досліджень визначено основні матеріали опорядження львівських фасадів: кам’яні деталі з цегляним нетинькованим заповненням (готика); кам’яні перший поверх та деталі з цегляним тинькованим заповненням стіни (ренесанс, бароко); цегляні тиньковані фасади з окремими кам’яними деталями (класицизм, історизм); цегляні або кам’яні нетиньковані або (рідше) тиньковані фасади з майоліковими вставками та дерев’яними елементами (“піттореск”); цегляні тиньковані фасади з окремими елементами з штучного каменю та майоліковими вставками (сецесія); цегляні тиньковані фасади (Ар Деко, функціоналізм, сталінський Ренесанс).

4. З’ясовано роль декору в опорядженні історичного фасаду львівських споруд: декоративне осмислення конструктивних елементів (готика); вираження тектоніки (ренесанс); збільшення

пластичності площини стіни (бароко); встановлення ієрархії (класицизм); підкреслення зв'язку з природою та унікальності виготовлення вручну (сецесія); пропаганда уніфікації архітектурної деталі (функціоналізм)

1. Берсенева А.А. *Европейский модерн: венская архитектурная школа.* – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1991. – 210 с. 2. Вуйцик В.С., Липка Р.М. *Зустріч зі Львовом: Путівник.* – Львів: Каменяр, 1987. – 175 с. 3. Вуйцик В.С. *Державний історико-архітектурний заповідник у Львові.* – Львів: Каменяр, 1991. – 165 с. 4. Львів. Lviv: *Туристичний путівник. Sightseeing guide.* – Львів: Центр Європи, 1999. – 548 с. 5. Бірюльов Ю. *Мистецтво львівської сецесії.* – Львів: Центр Європи, 2005. – 184 с. 6. Нога О. *Іван Левинський: архітектор, підприємець, меценат.* – Львів: Центр Європи, 2009. – 192 с. 7. Білінська О. *Архітектурний ордер в забудові Львова XVI–XVII ст. (принципи застосування і методи реставрації): Автореф. дис. ...канд. арх.: 18.00.01 / Нац. ун-т “Львівська політехніка”.* – Львів, 2006. – 20 с. 8. Білінська О. *Архітектурний декор ренесансного Львова // Записки наукового товариства імені Шевченка “Праці комісії архітектури та містобудування”.* – Т. ССCLV. – Львів, 2008. – С. 128–162. 9. Білінська О. *Рослинний орнамент в архітектурі Львова XVI–XVII ст. // Вісн. “Укрзахідпроектреставрація”.* – Львів: Місіонер, 2006. – Число 15 – С. 113–121. 10. Рибчинський О. *Принципи формування барокових кронштейнів львівських кам'яниць // Вісн. “Укрзахідпроектреставрація”.* – Львів: Місіонер, 2006. – Число 16. – С. 122–143. 11. Предко О., Казанцева Т. *Застосування русту і фактури в ордерних деталях Львова XVI–XVII ст. // Вісн. Нац. ун-ту “Львівська політехніка”.* – 2002. – № 439: *Архітектура.* – С. 266–271. 12. Казанцева Т.Є. *Мурування львівських фасадів останньої третини XIX – першої половини XX ст. // Вісн. Львів. держ. аграрного університету “Архітектура і сільськогосподарське будівництво”.* – Львів: Львівський державний агроуніверситет, 2005 – № 6. – С. 163–167. 13. Казанцева Т.Є. *Цегляне декорування фасадів львівських кам'яниць другої пол. XIX – поч. XX ст. // Вісн. “Укрзахідпроектреставрація”.* – Львів: Місіонер, 2005. – Число 15. – С. 128–133. 14. Казанцева Т.Є. *Фактологічний аналіз застосування фактур тиньку та каменю у формуванні домінуючих напрямів в архітектурі Львова XVI – першої половини XX століть // Записки наукового товариства імені Шевченка “Праці комісії архітектури та містобудування”.* – Т. ССXLIX. – Львів, 2005. – С. 177–199. 15. Присяжний К. *Тактильна зона Львова // Тез. Міжнар. семінару “Проблеми та досвід збереження історичних територій та об'єктів культурної спадщини”.* – К., 2002. – С. 119–120. 16. *Про класифікацію фактур та застосування в європейській архітектурі детальніше див.: Казанцева Т. Фактури каменю та мурування з нього // Родовід.* – К., 2002. – Число 18–19. – С. 58–67. 17. Вуйцик В.С., Липка Р.М. *Зустріч зі...* 18. Присяжний К. *Морська сіль бароко // “Э”.* – Львів, 2005. – № 6.– С. 8. 19. Вуйцик В., Липка Р. *Зустріч зі...* 20. Кириченко Е.И. *Русская архитектура 1830–1910 годов.* – М.: Искусство, 1978. – 399 с. 21. Казанцева Т. *Майоліка на фасадах львівських споруд у стилі “ніттореск”. Типологічний та композиційний аналіз натурних досліджень // Студії мистецтвознавчі.* – Число 1. – К.: Вид-во ІМФЕ, 2009.– С. 51–66. 22. Казанцева Т., Гапалюк К. *Дерев'яні елементи на фасадах львівських споруд кінця XIX – початку XX ст. Аналіз натурних досліджень // Вісн. інституту “Укрзахідпроектреставрація”.* – Число 18. – 2008. – Львів: Центр Європи. – С. 153–169. 23. Казанцева Т. *Майоліка на фасадах львівської сецесії. Аналіз типології, стилістики та композиції на базі натурних досліджень // Студії мистецтвознавчі.* – Число 1. – К.: Вид-во ІМФЕ, 2010. 24. Biriulow J. *Secesja we Lwowie.* – Warszawa: Wydawnictwo Krupski i S-ka, 1993. – 256 s. 25. Там само.